

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Черевченко Вікторія Валентинівна

УДК 811.161.2:398.831

**ВЕРБАЛЬНІ ЗНАКИ ЕТНОКУЛЬТУРИ
В УКРАЇНСЬКОМУ ДИТЯЧОМУ ФОЛЬКЛОРІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови та методики її викладання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор **Жайворонок Віталій Вікторович**, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, провідний науковий співробітник

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор **Стишов Олександр Анатолійович**, Гуманітарний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, професор кафедри української мови

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник

Сюта Галина Мирославівна, Інститут української мови НАН України, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови

Захист відбудеться 20 березня 2015 року о 15.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.19 в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, к. 63.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, к. 12.

Автореферат розіслано лютого 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. П. Гнатюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасна лінгвістика дедалі ширше практикує антропоцентричні підходи при дослідженні тих чи тих мовних явищ. Дослідники виявляють значний інтерес до інтеграційних процесів розвитку культури й суспільства, мови й етносу, що передбачає вивчення складного комплексу питань, пов'язаних із розвитком мовних форм свідомості, діяльності, світосприймання, історико-психологічної та соціокультурної зумовленості фольклорного дискурсу. Помічаємо прагнення осмислити фольклорні процеси у тісному зв'язку з екстра- та інтралінгвальною сферою. З антропоцентричним підходом пов'язане і формування термінологічних понять – *концептуальна картина світу, мовна картина світу, народнопоетична картина світу, етнокультурний концепт, знак етнокультури*, які фіксують і відображають у мові бачення світу як окремою особистістю, так і мовним колективом.

Народна педагогіка задовго до наукової довела, що у формуванні людини важливу роль відіграють перші кроки її життя, де ключові позиції посідає могутній арсенал дитячого фольклорного мовлення. Вхідження дитини у духовний світ, традиційне життя та культуру народу починається через ліричні пісенні твори, які виконуються переважно матір'ю. Колискові пісні, створені дорослими для дітей, позначені високим поетичним світосприйманням, глибиною мелодійного звучання, багатством образів, любов'ю до людей, до природи, до всього живого. Не менш важливе місце у дитячому фольклорному мовленні посідають обрядові пісні.

Жанрово-стилістичне багатство усної народної творчості досліджують фольклористи, літературознавці, лінгвісти. Загальнометодологічні засади вивчення фольклорних пам'яток репрезентовано працями О. Афанасьєва, О. Потебні, Ф. Буслаєва, І. Срезневського, М. Костомарова. У галузі наукового осмислення дитячого фольклору свого часу працювали П. Іванов, М. Максимович, А. Метлинський, П. Чубинський, М. Номис, Б. Грінченко, І. Франко, М. Данильченко, В. Данилов, М. Дерлиця, О. Малинка, Д. Яворницький, Леся Українка. Пізніше його досліджували Г. Виноградов, В. Бойко, І. Березовський.

На зламі століть помічаємо дещо інші методики в галузі вивчення українського дитячого фольклору. З'явилися праці М. Дмитренка, О. Дея, Г. Довженок, М. Дунаєвської, Н. Сивачук, М. Стельмаховича, Г. Сухобрус, Н. Шумади та деяких інших авторів, у яких увиразнюється етнопедагогічний аспект народної творчості. Для фольклористичних студій початку ХХІ ст. характерні комплексні підходи у вивченні фольклорних явищ, виявленні в них вербальних, паравербальних та прагматично-функціональних властивостей (В. Жайворонок, Н. Слухай, С. Єрмоленко, Л. Масенко, Н. Дзюбишина-Мельник, І. Грайворонська).

Матеріал українського дитячого фольклору ілюструє такий підхід до сфери впливу на дитину, де особлива увага звертається на такі важливі чинники виховання, як рідна мова, материнська мова, народні звичаї, пізнання звичного довкілля, коли слово стає основним інструментом у вихованні дитини. Саме тому фольклористика дитинства має величезний спектр недосліджених проблем жанрової ідентифікації та конотації термінів, визначення меж вербальної культури дітей, у яких розвивається творча їхня особистість. «Етносимволіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реалії, – зазначає В. Жайворонек, – стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів – етнокультурних концептів, або знаків етнокультури, які і є предметом усебічного (як лінгвістичного, так і енциклопедичного) опису». Саме цим і зумовлена **актуальність** цього дослідження.

Зв'язок праці з науковими програмами, темами, планами. Тема дисертаційного дослідження пов'язана з колективною науковою темою «Лексика у синхронії та діахронії» кафедри української мови та методики її викладання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Мета цього дослідження полягає в тому, щоб на основі лексичного, семантико-стилістичного та концептуального аналізів визначити основні принципи структурування народнопоетичної картини світу, виявити концептуальні вербальні знаки української етнокультури у дитячих колискових та обрядових піснях.

Для досягнення поставленої мети вважаємо за необхідне розв'язати такі **завдання**:

- визначити основні засади мовного моделювання народнопоетичної картини світу;
- розкрити конструктивний характер народнопоетичного слова (добір і організація фонетичних, лексичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних засобів), його значення у формуванні макро- і мікрообразів, смислової багатоплановості тексту;
- з'ясувати художні особливості мовообразної системи дитячого фольклорного мовлення;
- виявити ключові етнокультурні концепти у структурі дитячого фольклорного мовлення;
- обґрунтувати концептуальне мовне тло українських дитячих колискових та обрядових пісень.

Об'єкт дослідження – лінгвопоетика дитячого фольклорного мовлення. **Предмет дослідження** – вербальні знаки етнокультури у дитячих колискових та обрядових піснях.

Матеріал дослідження – українські колискові пісні, забавлянки та дитячі обрядові пісні. Авторська картотека народнопоетичних слововживань нараховує понад 2000 текстових одиниць.

Джерельна база дослідження. Матеріал добирався шляхом вибіркового аналізу з наукових видань українського дитячого фольклору як першоджерел (Дитячий фольклор / Упор., прим. Г. В. Довженок. – К.: Наукова думка, 1984. – 471 с.; Колискові пісні / Упорядкування і вст. стаття Г. С. Сухобрус та И. Ю. Федаса. – К.: Музична Україна, 1973. – 207 с.; Пісні родинного життя / Упоряд та вст. стаття Г. В. Довженок. – К.: Дніпро, 1988. – 359 с.; Український дитячий фольклор / Упор. і вст. стаття В. Г. Бойка. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 248 с.).

Методика дослідження. При виробленні загальних засад дослідження видається природним спиратися на досвід студій, які орієнтують на комплексний аналіз фольклорного слова в єдності структури й функцій, логічного й психологічного, раціонального та емоційного. У дослідженні використовується методика *лексико-семантичного, мовно-стилістичного, концептуального аналізів*.

Наукова новизна праці вбачається в тому, що в ній уперше формування народнопоетичної картини світу простежується за фольклорними мовними формулами колискових та дитячих обрядових пісень, з'ясовуються стилетвірні чинники макро- та мікрообразів. У дисертації вперше розглянуто питання формування знакової сфери українських колискових пісень та забавлянок, вчинено спробу співвіднести її з образом Світового дерева (Дерева життя) та міфічними уявленнями українців про світ; виявлено особливості етнокультурних знаків в українських дитячих календарно-обрядових творах.

Теоретичне значення дослідження полягає у збагаченні підходів до вивчення народнопоетичної картини світу через мовне моделювання окремих жанрів дитячого фольклорного мовлення, зокрема колискових і забавлянок та дитячих календарно-обрядових пісень, виявленні ключових етнокультурних знаків, в описі їх диференційних ознак, розгляді жанрової природи цих творів як магічних вербальних формул.

Практична цінність дисертації. Результати дослідження можуть використовуватися у лінгводидактиці при викладанні курсів стилістики та етнолінгвістики, у підготовці спецкурсів та спецсемінарів з української мови, у лексикографічній практиці.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження обговорювалися на Всеукраїнському науковому семінарі «Актуальні проблеми української діалектології та історії мови» (Черкаси, 2010), на Всеукраїнському науково-методичному Інтернет-семінарі «Ономасіологія, мотивологія: сучасні парадигми дослідження» (Умань, 2011), на Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Актуальні проблеми лінгвістики в контексті міжкультурної комунікації» (Умань, 2011), на Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Слов'янська філологія: історія, сьогодення, перспективи» (Умань, 2013), на Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Проблеми сучасної лінгвістики та лінгводидактики» (Умань, 2013); на III Всеукраїнській

науково-практичній конференції «Актуальні проблеми культури української мови і мовлення» (Острог, 2013); на IX, X, XI Міжнародних наукових конференціях «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 2006, 2009, 2012), на III-IV Міжнародних наукових конференціях «Актуальні проблеми філології та перекладознавства» (Хмельницький, 2007, 2009), на III Міжнародній науково-практичній конференції «Мови і світ: дослідження та викладання» (Кіровоград, 2009), на Міжнародній науково-теоретичній конференції «Творчість Михайла Драй-Хмари в контексті неокласичних тенденцій у світовій літературі» (Кам'янець-Подільський, 2009), на Міжнародній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми прикладної лінгвістики» (Умань, 2011), на Міжнародній науковій конференції «Розвиток освітніх систем у глобальному вимірі» (Умань, 2011), на Міжнародній науковій конференції «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2011, 2012), на Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів: граматика і поетика української мови» (Київ, 2013), на Міжнародній науково-практичній конференції «Славянские народы и их культуры: история и современность» (Гомель, 2013).

Публікації. Основні положення дослідження відображено у сімнадцяти публікаціях, з яких п'ять надруковано у виданнях, визначених Департаментом атестації кадрів Міносвіти України як фахові.

Структура дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури, списку лексикографічних джерел, переліку джерел фактичного матеріалу. Повний обсяг дисертації – 225 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, з'ясовано його мету, завдання і методи, визначено наукову новизну, теоретичне і практичне значення, представлено форми апробації його результатів.

У **першому розділі** *«Дитячий фольклор як етномовне явище: методологія дослідження»* розглядаємо проблему етнокультурних витоків українського дитячого фольклору, його лінгвософського тла, місця колискових та обрядових пісень у системі дитячого фольклорного мовлення, специфіки мовних засобів у ньому.

Особливість дитячого фольклору полягає у тому, що він є першим етапом оволодіння дитиною концептуально-мовною картиною світу. Через мову фольклору передається світогляд народу, його сприймання космосу, встановлення органічного зв'язку з навколишньою природою. Ця модель стає для немовляти тлом формування власної моделі світобудови і одночасно визначає належність дитини до тієї чи іншої культурної спільноти.

Інтерес до вивчення мовного тла творів дитячого фольклору помітний уже в наукових студіях вчених кінця ХІХ століття. У той період з'явилася праця М. Костомарова «Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI и XVII ст.», у якій говорилося, що у дитячому фольклорі «панує гра слів і співзвучностей», спостерігається «симпатія дітей до безглузлого змісту, абракадабри, неприродних зіткнень властивостей і значень».

На специфіку дитячої мови, мовлення та мислення звернув увагу Марко Грушевський. У своїй праці «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу» дослідник зазначав, що опанування дитиною мови здійснюється в кілька етапів. Спочатку комунікативний процес є частково вербальним, оскільки звуки поєднуються з жестами (це положення набуло подальшого розвитку у сучасній фольклористиці та мовознавстві, де текст колисанок розглядається як «квазікомунікативне утворення», оскільки немовля не здатне взагалі оцінити комунікативну модель спілкування на вербальному рівні, а лише на емоційно-інтуїтивному). Поступово словниковий запас збільшується завдяки тому, що дорослі задовольняють потребу дитини у якомога більшій кількості звукових і словесних подразників, розмовляючи з нею. З цією метою використовується багато народних примовок, потішок, забавлянок, які сприяють розвитку мови та тактильної чутливості дитини.

Власне лінгвістичне вивчення дитячого мовлення було розпочате у психолінгвістиці, яка розглядала його як мовленнєву діяльність, що характеризується вживанням специфічних засобів спілкування. З 20-30-х років ХХ ст. починається інтенсивне вивчення розвитку мовлення у радянській дитячій психології (Л. Виготський, О. Леонтьєв). Особливостями мовних засобів дитячого мовлення окреслено детермінізм форми мовних знаків, велика кількість (у порівнянні з мовою дорослих) звуконаслідувань та зображувальних слів, використання нерегулярних форм, утворених за регулярними моделями, оказіональне словотворення, дифузність уживання лексем, випадковість узагальнення при номінації, своєрідність синтаксису.

Психолінгвістичний підхід до вивчення дитячого мовлення дав змогу розв'язати питання про головні закономірності розвитку мовлення: формування граматичних та семантичних узагальнень у процесі предметної діяльності, а також становлення на цьому тлі мовних здібностей – ієрархічно організованої системи елементів та правил їх функціонального використання (праці О. Гвоздева, О. Негневицької, О. Шахнаровича). Одним з ключових факторів розвитку дитячого мовлення вчені називають мовне оточення дитини.

Слід зазначити, що із входженням дитини у фольклор її мовний розвиток не обмежується лише засвоєнням загальнолітературних норм та норм побутово-розмовного стилю. Їй відкривається сфера естетично-образного спілкування. На її формування впливають найрізноманітніші

чинники, серед яких виділяємо умови географічно-кліматичного оточення (природний ландшафт, флора, фауна), історичні та соціальні фактори (господарська діяльність батьків, рід занять, стосунки з сусідами, суспільно-політичні форми), етнічно неповторні ментальні джерела та риси національного характеру (індивідуалізм, ідеалізм, драматизм, героїзм, кордоцентризм, сатиричне ставлення до дійсності, сміховізм, іронічність та ін.). Таким чином, мова дитячого фольклору розглядається як один із найвагоміших складників народної культури.

Другий розділ «*Вербалізація українських колискових пісень та забавлянок*» присвячено з'ясуванню лексико-семантичних особливостей мовних одиниць у дитячій поезії пестування, глибинних етнокультурних нашарувань у ній, опису етнокультурних знаків як особливих мовних продуктів, що зароджуються на основі етносимволіки слова і тісно переплетені з етносимволікою позначуваних словами реалій.

Дослідники колискової пісні так чи інакше розуміли велике значення сну та засипання для первинної структурації культурного топосу в дитини, яка має провести велику внутрішню роботу щодо впорядкування своїх майбутніх уявлень про світ. Це відбувається за допомогою цілого арсеналу традиційних мовних засобів – фонетичних, словотвірних, лексичних, граматичних.

Звукова організація кращих витворів української народнопоетичної творчості (творів дитячого фольклору) стилістично осмислена. Важливим композиційним компонентом як одним із основних засобів поетичної виразності виступає повтор, напр.: *a-a-a; e-e-e; Ой ну, люлі, да люлешу; a-a-a-a, люлі; Ой ну, люлі, люлі, бай; гаю, гаю, гаю; ой гойда, гойда, ой гойда, гойда; люлі-люлі-люліченька; скрип, скрип; туп, туп* тощо, який надає твору наспівності, особливого звучання, що важливо саме для цього жанру, оскільки для немовлят значення слів ще лишається недоступним. Вони сприймають лише мелодійний, ритмічний, звуковий образ твору.

Особливою стилістичною виразністю у народнопоетичних текстах з підкреслено емоційним забарвленням відзначаються слова із суфіксами суб'єктивної оцінки, тобто такі, що мають зменшувально-пестливі семантичні відтінки. Продуктивними є моделі предметних лексем із суфіксами зменшеності, здрібнілості, пестливості: **-ок-** (*лісок, медок*), **-ик-** (*котик, кулешик*), **-к-** (*мишка, хатка*), **-очк-** (*квіточка, гілочка*), **-ечк-** (*грушечка, подушечка*), **-ечок-** (*кружечок, вершечок*), **-очок-** (*коточок, голосочок, садочок*), **-ятк-** (*малятко, дитятко*), **-ечк-** (*віконечко, сонечко*) тощо. Вони реалізуються у мовленні і здебільшого надають йому забарвлення пестливості, ліричності, ніжності. Маємо типові для української мови засоби вираження інтимності.

Суфіксація пестливості охоплює й дієслова у сфері «дитячої» мови, коли на місці інфінітивів утворюються форми на **-тки**, **-оньки**, **-очки**, **-унечки**, **-усі**, **-уні**: *гуляти – гулятки – гулятоньки, спати – спатоньки –*

спаточки – спатусі – спатуні – спатунечки, їсти – їстки – їсточки – їстоньки – їстусі; пор. також: *топі – топ-топоньки – топочки – топусі* (від *топати*). Терміном «суфікси зменшеності-пестливості» далеко не вичерпуються відтінки, які виражаються ними. Вони водночас забарвлюють і все речення різними колоритно-стилістичними і модальними відтінками.

До характерних мовних явищ українського дитячого фольклору належить не тільки тематичне розмаїття лексики і фразеології, а й варіантність морфологічних форм, синтаксична організація тексту. Частотність уживання слів різних частин мови завжди є своєрідним показником стильової належності висловленого. До семантично й стилістично найпотужніших слів належать іменники та дієслова. Їхнє лексичне значення предметності (для іменників) або дії, стану (для дієслів) є центром, навколо якого групуються в реченні всі інші слова зі своїм особливим частиномовним значенням. Часті повтори, словесні та синтаксичні анафори виконують важливу композиційну роль, а також надають певного експресивного забарвлення. Досить частотним стає прийом синтаксичної симетрії, напр.: *Як калина цвісти буде, / То дитина рости буде, / Вже калина процвітає, / А дитина виростає*. Вона використовується у тих зразках, де материнські побажання є ланцюгом поетично осмислених зіставлень явищ природи і життя дитини. Мова колискових пісень засвідчує, що серед її одиниць є такі, які мають додаткову фольклорну конотацію (алітерації, асонанси, суфікси пестливості й ласкавості, постійні епітети, синтаксичні паралелізми).

У просторовій системі колискових та забавлянок центральне місце посідає образ *дитини*, тоді як всі інші культурні поняття та предмети докільля центровані навколо неї. Вважалося, що немовля ще не належить до світу людей, а тому потребує захисту від потойбічного світу, світу духів, проявом якого буває сильний плач, істерика, крик, що трактуються народом як прояв «чужого», тобто іншої духовної сутності. Прагнення дорослих людей позбутися цієї сутності, допомогти дитині вийти з перехідного стану набуло характеру обрядодії, де ключову роль відігравала магія слова. Її проявом можна вважати активне використання лексеми *люлі* (у сучасній українській мові похідні від неї *лялька, ляля, ляляти, льоля* зустрічаємо серед слів на означення ігрової активності дитини). На міфічному рівні цілком очевидним стає зв'язок семантики цього слова з іменем язичницького божества, дочки богині Лади – Лялі (Лелі), володарки краси, кохання та весни, яка приходить навесні з далекого вирію, де живуть душі пращурів, звідки з'являються і новонароджені діти. Разом з Лялею прилітають і птахи – вісники неба. Можливо тому в колискових піснях такий багатий спектр орнітологічних образів, наділених обереговими функціями: *пташки, гулі (голуби), соколи, орли, зозуленька, перепілонька, шпак у червоних чоботях*; у

забавлянках їх набір дещо інший: *ластів'ята, сорока-ворона, коршак, горобець* тощо.

На думку деяких дослідників, колискова є давньою ритуальною грою «Ляля», учасниками якої є мати та дитина. Суть такої гри зводиться до того, щоб приховати немовля від злих сил, обманути їх шляхом замовляння. Вирішальна роль у цьому процесі належить матері, колискова ж вважається невід'ємним складником материнської магії. Мабуть, тому одним з ключових образів колискових пісень є образ матері (зменшено-пестливі форми – *матінка, матінонька, матіночка, матонька, матуся, матусечка, ненька, няня*), з яким асоціюється найближча дитині людина, споконвіку шанована в народі як основний член родини. Можливо, у цьому слід шукати витoki магії материнського слова, яке торкається будь-якої сфери довкілля, прагнучи задобрити увесь навколишній світ і у такий спосіб захистити найдорожче для неї створіння – рідне дитя. Саме тому в образній системі колискових пісень та забавлянок ключове місце посідає образно-символічна модель *мати – дитина*.

З цією особливістю пов'язаний факт використання численних зменшено-пестливих слів (*колисонька, хатинка, дитинка, коточок, синочок, правдонька, доленька, повивачок, зіллячко, спаннячко* тощо) та евфемізмів (*ангелу, соколе, соколюшо, білий сокіл, рибко, чорнобривець* тощо), за якими проступає віра народу у чарівну магію слова, намагання приховати від сил зла (потойбіччя) факт присутності малої дитини. Хоча у колискових піснях представлено достатній спектр власних імен (*Панасик, Марися, Русланик, Івасик, Маруся, Гандзя, Толик, Гриць, Ромця, Васько, Одарочка, Лесюта, Оксана, Кирилко, Оленка, Парася, Ория*), проте здебільшого ім'я немовляти не називається.

Аналогічними до комунікативної ситуації замовлянь є постійні звертання до сакральних сил та пов'язаних із ними персонажів. Силою слова дитина переміщується в природний локус, простір, не освоєний людиною, що сприймається як потойбіччя, населене сакральними персонажами, які чинять на дитину позитивний вплив. Відображенням антропоморфічних уявлень українців про чарівних захисників дитини є персоніфіковані образи Сну та Дрімоти, які мають не тільки прагматичне призначення – приспати дитину, а й виконують функції оберіга.

Структурування простору у поезії пестування починається з того місця, у якому перебуває дитина, – з колиски. Звертає на себе увагу культурологічний зміст образу *колиски* (люльки, зібки, колибки, колубелі). Однією з її ключових ознак стає підвішеність, тобто відірваність від невидимого, підземного, потойбічного, так званого «нижнього світу». Середнє положення люльки у структурі української селянської хати також має міфопоетичну інтерпретацію. Це – мотив середнього світу, «світу живих» у структурі міфічного дерева, з одного боку, а з другого, – мотив пов'язаності немовляти з усіма рівнями

Світового дерева, тобто невизначеності його теперішнього статусу (звідси – підвішеність колиски з вимогою не торкатися землі, «низу»).

Цікаво, що у структурі колискових пісень з цим іншим світом («низом») асоціюються образи тотемних тварин, представників потойбіччя – *кота* та *миші*. У слов'янських культурах образ *кота* амбівалентний, оскільки може виступати як герой, так і як антигерой: він є покровителем житла, тобто представником реального світу, і водночас – потойбічного, оскільки є мешканцем тридев'ятого царства, супутником Баби-Яги, медіатором зі світом мертвих, «нечистим», бо колись з'їв чорта. Можливо, тому образно-символічна модель *дитина – кіт* стає однією з найчастотніших.

Реальний світ, у який приходить дитина, асоціюється не тільки з локусом колиски, а й тим простором, де вона традиційно перебуває, – *хатою*. Тут вона стає своєрідним первинним культурним космосом, з яким знайомиться немовля, інтуїтивно фіксуючи його устрій та освоюючи принципи його облаштування як основу світобудови, що залишаються для дитини координатами, в системі яких вона схильна мислити і діяти. У підсвідомості дитини тексти колискових та забавлянок фіксують цілий спектр образів хатнього простору (*вікно, піч, груба, припічок, поріг, сіни, куточок, мисничок*), які мають глибокий етнокультурний зміст і наділені функціями оберегу. В текстах зустрічається багато побутових предметів – *лавка, стіл, корито, нецки (ночви), піл, ложка, миска, тарілочка, стаканчик, деркач, кочерга, горща, полиця, масничок (шафочка), ослінчик, помийничок*.

Чільне місце в образній системі колискових пісень та забавлянок займають національно-культурні компоненти зовнішнього простору (*вулиця, поле, ліс, садочок, дерево* тощо), які відбивають погляди, властиві етносу, і сприймаються як народні символи, орієнтовані на народні традиції. Так чи так, через мову дитячого фольклору, й зокрема колисанок та забавлянок, діти засвоюють моральні поняття, ідеї та ідеали, виробляють власні переконання, ціннісні орієнтири. Рідна мова найповніше вбирає в себе особливості української ментальності як форми вияву національної та особистісної свідомості і виступає засобом самопізнання, саморозвитку і самореалізації нової людини.

У **третьому розділі** «*Етносимволіка змісту та форми дитячих обрядових пісень*» досліджено національні особливості українського дитячого обрядового мовлення, його образно-символічний простір, особливості моделювання етнокультурних знаків, більшість із яких стали константами української національної культури.

У системі дитячого фольклорного мовлення одне з чільних місць посідають календарно-обрядові пісні, які виконувалися переважно у періоди ритуальних дійств. Серед них *колядки, щедрівки, посівальні, водохресні пісні*, а також *веснянки*, які належать до найдавніших народних жанрів. Ці величальні пісні на честь створення світу та його

вирішальних сил – Сонця, Місяця, зірок, води – символізують народження нового господарського року, так званого Кола Сварожого.

Зимові обрядові пісні мають у своїй основі віру в магічну силу слова. Вони по суті є давніми хліборобськими молитвами, покликаними створити словесний образ заможності, спокою та сімейної злагоди. Ці величальні пісні змальовують образ багатого господаря, у господі якого панує достаток (*«Що в дядька, дядька/ Три стоги стоять./ Один стіг пшениці – / На паляниці./ Другий стіг гречки – / На варенички./ А третій овса./ Та й колядка вся»*). Тут бачимо наповнені худобою стайні (*«Що в діда, діда/ Борода сіда./ І віл рогатий./ І дід горбатий./ Семеро овець/ І бик-половець»*) і скрині грошей (*«Коляд, коляд, колядниця./ Добра з медом паляниця./ А без меду не така./ Дайте, дядьку, п'ятака./ Одчиняйте скриньку/ Та давайте сливку»*, *«Коляд, коляд, колядниця./ Добра з маком паляниця./ А ще з медом не така./ Дайте, дядьку, шостака./ Не шостака, да три гроші./ Бо наш дядько ще хороший»*), тобто він не лише багатий, але й щедрий. Доказом цього є той факт, що перше місце в них відводиться Сонцю як верховному арійському божеству.

У колядках пізнішого періоду поряд з анімістичними образами сонця, місяця, зорі з'являються образи Христа, Богородиці та апостолів: *«Перший гостонько – ясне сонечко./ Ясне сонечко – сам Господь-Христос!/ Друга гостонько – ясна зірниця./ Ясна зірниця – Пресвята Діва!/ Третій гостонько – ясен-красен місячик./ Ясен-красен місячик – то святий Петро-Павло»*. Аналізований текст є яскравим відображенням синкретизму двох світоглядних систем календарних обрядодій (народної і релігійної), адже християнська церква упереджено ставилася до народних колядок, оскільки в них проглядався анімістичний язичницький світогляд предків.

Магічна функція дитячих зимових обрядодій зумовила схожість їх вербального оформлення. Усі вони звернені до об'єкта магічної дії та передають вимогу, побажання чи прохання промовця-суб'єкта, а тому обов'язковим є вживання наказової форми присудка-дієслова: *будьте, виженіть, винеси, винось, виносьте, давайте, дай, дайте, зажени, засвіти, зійди, не забаряйте, не зівай, одчиняйте, питайте, побуди, положи, постій, пошукай, роди, родися, сійся, спечи, устань*. Зрештою, маємо переважно невеликі, прості за структурою тексти, у яких висловлена лише головна думка твору, напр.: *«Щедрик-бедрик./ Дядьку Петрик./ Тітка Варка./ Виносьте підпалка!/ Виносьте ковбасу./ Бо хату розтрясу!/ Виносьте книш./ Бо впусти в хату миш! Добривечір!»*. З огляду на передостанні елементи щедрівки, вони можуть доповнюватися різними деталями, зокрема елементами залякування (через руйнацію традиційного для людини помешкання чи звернення до образу миші як «нечистої» тварини, створеної дияволом).

У багатьох обрядових дитячих піснях традиційні прохання про винагороду поєднуються з гумористичними гіперболізованими погрозами занести хату на лід, взяти бика (вола) за роги, збити йому правий ріг: *«Виносьте дохід,/ Бо занесем хату на лід,/ А з льоду та в воду,/ А з води та знов сюди./ Добривечір!»*. У цьому разі взаємозв'язок дії і слова розуміємо як ритуальну структуру, яка відображає певну світоглядну систему, коли окремі компоненти обрядового побажання поза цим зв'язком не можуть існувати.

Дитина прагне впорядкування своїх вражень, що впливає на її естетичні уподобання. Тому тексти будуються на основі запитально-відповідного діалогу. Вони є одними з найбільш частотних і піддаються численним варіаціям, що теж свідчить про їхню уживаність і популярність: *«Щедрик-ведрик,/ Дайте вареник,/ Грудочку кашки,/ Кільце ковбаски./ А ще мало –/ Дайте сало»*; *«Щедрик, щедрик,/ Щедрівниця,/ Добра з маслом/ Паляниця,/ А сухая –/ Не така»*.

Особливістю дитячих календарно-обрядових пісень є їх ситуативний характер. Виходячи з того, що жанр таких пісень – це реалізація певної концептуальної ідеї, де слово виступає як матеріалом, так і інструментом пояснення і моделювання дійсності, то функціональне навантаження побажання виконує вирішальну роль у розвитку жанру, напр.: *«Із колосочка –/ Жита мисочка,/ Із снопочка –/ Ціла бочка./ Вам щедрець –/ Мені млинець,/ Грудочка кашки,/ Пару яєць»*. Своєю внутрішньою (логіко-семіотичною) природою побажання належать до аналітичних структур, оскільки є знаком дії або речі.

Функціональна модель жанру дитячих календарно-обрядових побажань полягає у прагненні словами викликати потрібні дії, нав'язати комусь (іншим людям, істотам, природі) свою волю, напр.: *Вибіг козел/ Із нових сінець,/ Наставив пужку:/ – Дайте пампушку!/ Наставив рожок:/ – Дайте пиріжок!/ Наставив жменьку:/ – Дайте копійку!*. Їх називають піснями-заклинаннями; щодо прохання, то воно є нічим іншим, як вимогою обрядового подаяння. Традиції категоричності вимоги генетично пов'язані з магією слова. Для розширених, доповнених заклиналих елементів-формул характерним є ускладнення їхньої художньої структури, напр.: *Стара зима,/ Нові лята,/ Винось, мамцю,/ Пирозята./ Як несете,/ То несіте,/ Моїх ніжок/ Не томіте./ Мої ніжки/ Невеличкі./ Укупіте/ Черевички./ Щедрик-ведрик./ Дай вареник/ Ще й ковбасу, – / То на цей рік/ Корову попасу*. Як бачимо, словесний текст стає ритмічно організованим, рядки здебільшого будуються за принципом синтаксичного паралелізму. Високою продуктивністю у цьому мовотворчому процесі характеризуються зменшувально-пестливі суфікси, адже саме ця морфема немовби задає тон обрядовій пісні, напр.: *Де горобчики щебетали,/ Там три хлопчики щедрували*. Серед специфічних процесів формування текстів дитячого фольклору маємо збереження в них образів і смислів, не лише привабливих за поетичною

формою, простих для запам'ятовування і відтворення, співзвучних дитині, але ще й містких за смисловим, функціональним і символічним навантаженням, напр.: *вареник, варениця, віл, жито-пшениця, ковбаса, кожушок, комора, кошара, ластівочка, млинець, паляниця, пиріг, поле, скринька* тощо. Вони становлять чітку і зрозумілу систему культурних констант. На тлі цієї системи формується психологічна належність людини до певної культурної спільноти.

Особливе місце у системі соціальної поведінки, ритуально-магічних практик і міфічних уявлень багатьох народів світу займає обмін дарами. Серед традиційних дарів знаходимо акціональні чи предметно-речові коштовності: а) гроші, напр.: *Дайте, дядьку, п'ятака, Дайте, дядьку, шостака*; б) речі, напр.: *подивися на кошару, подивися до товару*; в) продукти, напр.: *дайте вареника, дайте сало, дайте ковбасу, виносьте млинець, та мені гостинця давайте*; г) пригощання, напр.: *Чи ти, тітко, наварила./ Чи ти, тітко, напекла?/ Неси мені до вікна* тощо). Інколи ритуал побажання допускає також обмін самими текстами.

Як бачимо, аналіз календарних побажань свідчить, що для них більшою мірою характерна загальногосподарська тематика: зичення благополуччя домашньої худоби і птиці, рясного врожаю, молочності корів, яйценосності курей, успіхів у бджільництві тощо. Найбільш типовими моделями текстової актуалізації цих мотивів виступають такі:

а) модець тексту на основі ідеї «множинності», «достатку»: *Місяченьку, мій братику,/ Зійди рано, постій мало,/ Поки я бички позапрягаю,/ Жито-пшеницю порозсіваю./ Роди, Боже, жито й пшеницю/ Без кукілю, без метлиці,/ А нам, діткам, по варениці*. Таке побажання створює ефект магічної дії через кількісне забезпечення живності у господарстві. Інколи у пісенних побажаннях ситуація моделюється з урахуванням якісних характеристик урожаю (чисті посіви без бур'яну, розвинута коренева система, повне зерно колосся): *Сійся, родися,/ Жито, пшениця,/ Горох, чечевиця/ І всяка пашниця,/ Внизу коренаста,/ Зверху колосиста,/ Щоб на майбутній рік/ Було більше, ніж торік./ Щоб всього було доволі/ І в коморі, і на полі./ Сію, сію, посіваю,/ З Новим роком/ Поздоровляю!*

б) текстова модель на основі побажальної ідеї «народження молодняка»: *Ластівочка прилетіла,/ Сіла собі на віконці,/ Стала собі щебетати,/ Господаря викликати:/ – Вийди, вийди, господарю,/ Подивися на кошару:/ Чи ягнички покотились,/ Чи баранчики породились./ У господині чорні брови,/ В баранчика круті роги./ З тим бувайте з празником здорові!*

в) текстова модель наповненості місць утримання худоби чи місць її випасу, поширених словами «повно», «багато», «достатньо» (*Дай тобі, Боже, ой, повний хлівець, ой, телят да овець! Ой, повний терем синів і дочок*).

Таким чином, розгляд найдавніших жанрів, до яких належать колядки, щедрівки, посівальні пісні, доводить, що тлом їх виникнення була віра давньої людини в магічну дію слова. Спільною ознакою творів, що входять до дитячого календарно-обрядового фольклору, є, по-перше, підпорядкування законам і логіці магічних дій, а, по-друге, – утворення складного акціонально-вербального тексту, поєднання у слові реальності ритуальної дії і досягнення різноманітних практичних цілей. Тісний зв'язок в обряді слова і дії, їхньої функціональної спрямованості визначали не лише зміст вербальних текстів, що відповідали тій чи іншій конкретній обрядовій ситуації, але й їхню структуру і поетичні особливості.

У **Висновках** узагальнено результати цього дослідження.

1. У сучасній лінгвістиці мовні явища досліджуються у нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, світоглядом як окремого індивіда, так і мовного колективу, до якого він належить. Це пов'язано з докорінною зміною базисної наукової парадигми. Особливо перспективним з цього погляду видається вивчення фольклору, і дитячого зокрема, як вмістища спектру етномовних конотацій та найбільшої універсальної художньої системи, через мову якої передається світогляд народу.

2. Конструктивний характер народнопоетичного тексту як прояву колективного світосприйняття, світорозуміння виявляється у доборі та організації фонетичних, словотвірних, лексичних, морфологічних, синтаксичних засобів, посиленні виразності та емоційності висловлювання. Наприклад, більшість мовних засобів колискових пісень (алітерації, асонанси, суфікси пестливості й ласкавості, постійні епітети, синтаксичні паралелізми) мають додаткову фольклорну конотацію, оскільки значення слів для немовлят ще лишається недоступним, і вони сприймають лише мелодійний, ритмічний, звуковий образ твору. Культура народнопоетичного слова виявляється не тільки в орфоепічній та ритмомелодичній відпрацьованості звукової будови, а й у тому, що увесь світ естетичних уявлень (кольористика, акустика, простір, час) так чи інакше відбивається у значеннях слів. Символічність прадавньої свідомості наших предків була передумовою появи такого художнього тропу, як персоніфікація, уподібнення неживих предметів чи явищ природи людським якостям. Згадаймо персоніфіковані образи *Сну*, *Дрімоти*. Крім колискових та забавлянок, персоніфікації посідають одне з чільних місць і в структурі календарно-обрядових пісень (колядок, щедрівок). Ці величальні пісні на честь створення світу та його головних сил – Сонця, Місяця, зірок, води – символізують народження нового господарського року, тому міфосистема світу у таких фольклорних творах постає концептуально персоніфікованою: Всесвіт – це сім'я (*місяць – господар, сонце – господиня, зірки – діти*). Як бачимо, слова на позначення конкретних предметів символізуються у процесі набуття

ними значень, філософськи переосмислюються і в старій формі – назві предмета виступають уже в новій якості образу-символу. Тлом їх виникнення була віра давньої людини в магічну дію слова.

3. Символіка предметів тісно пов'язана із побутом, довкіллям, отож у цій групі номінацій переважають національно специфічні слова-символи. В українському дитячому фольклорному мовленні чимало назв на позначення помешкань, тваринного та рослинного світу, засобів виробництва, одягу, продуктів харчування, прикрас, які набувають символічного забарвлення у відповідності з міфопоетичним образом Світового дерева. Так, більшість колискових пісень та забавлянок розраховані на увагу до предметів, доступних дитячому погляду, знайомлять її з основними господарськими заняттями членів родини. Саме колискова вводить дитину у світ етнокультури, через неї маля отримує найперші уявлення про довкілля в усьому його розмаїтті. Чільне місце в образній системі колискових пісень та забавлянок займають національно-культурні образи, які відбивають властиві етносу погляди і сприймаються передусім як народні символи, орієнтовані на народні традиції. Ключове місце в образній системі колискових пісень та забавлянок посідає образно-символічна модель *мати – дитина*, адже ці твори розраховані на спілкування лише двох найрідніших людей, а не сторонніх слухачів. Високою частотністю вживання характеризуються образно-символічна модель *колиска – дитина*, оскільки колиска у символічному значенні співвідноситься з материнським лоном, а також рідною домівкою, та образно-символічна модель *дитина – сон – дрімота*, яка відобразила давні уявлення пращурів про сон та дрімоту не як властиві людині фізичні стани, а нав'язані зовнішніми силами. У цих піснях часто з'являються образи тотемних тварин та птахів. Однією з найчастотніших стає образно-символічна модель *дитина – кіт*, де з образом *кота* пов'язуються дії і вчинки немовляти. Всі мовні одиниці обрядових календарних побажань характеризуються образно-символічним, переносно-метафоричним змістом. У цих піснях відобразилися риси давнього світосприйняття українців, зокрема анімізм, антропоморфізм. Тому означені структури, крім вербального змісту, включають ще й магичні дії, що й позначилося на їх будові та поетичних особливостях. Ознакою дитячих календарно-обрядових пісень є їх ситуативний характер. Вони не тільки вживаються в тій чи іншій ситуації, але й самі цю ситуацію моделюють. Важливого значення в них набуває комунікативний акт ритуалу побажання, тобто характеристика його в контексті певних ритуальних дій.

4. У формуванні світобудови дитини провідне місце посідають дорослі, які за допомогою засобів дитячого фольклору вводять її у світ мови, матеріальної і духовної культури, визначають ті найважливіші просторово-сміслові координати, які допомагають дитині набувати та усвідомлювати її особистий досвід. Прагнення дорослих допомогти

дитині зрозуміти довколишній світ й усвідомити своє місце у ньому здійснюється за допомогою певної поняттєво-образної системи орієнтирів – знаків – і повністю відповідає такому самому прагненню з боку дитини. Саме колисанки дають дитині перші уявлення про суспільну сутність людини через поступове введення її в родинне коло (концепт *дитина – родина*) через найближчих дитині людей – матір та батька (мікросвіт сім'ї). З іншого боку, колискові виступають широким суспільно-соціальним тлом (макросвітом), де домінують стають концепти *дитина – довкілля, добро – зло* зі своїм пізнавально-інформаційним та морально-етичним першопочатками. Серед специфічних засобів календарної обрядовості – образи і смисли, не лише привабливі за поетичною формою, прості для запам'ятовування і відтворення, зрозумілі для дитини, а ще й місткі за смисловим, функціональним і символічним навантаженнями, напр.: *вареник, варениця, віл, жито-пшениця, ковбаса, кожушок, комора, кошара, ластівочка, млинець, паляниця, пиріг, поле, скринька* тощо. Аналіз колядок та щедрівок свідчить, що для них більшою мірою характерна загальногосподарська тематика, яка безпосередньо залежить від життєтворної сили нового господарського року. Саме тому у цих текстах подибуємо давні українські архетипи *Сонця, Місяця, води, землі*, а також християнські образи *Христа, Богородиці та апостолів*. Ключова роль обрядових побажань у тому, що вони є символічним засобом запровадження нового стану речей, творчого впливу на суспільну, матеріальну, індивідуальну чи суспільну дійсність.

5. Фольклор, від народження входячи в життя дитини, давно став основним посередником у сприйнятті світу людиною. Даючи надзвичайно багатий матеріал для осмислення специфіки народного світосприйняття у найрізноманітніших його аспектах, він до сьогодні залишається першою доступною дитині формою духовності. Саме через мову дитячого фольклору, зокрема й колискових та обрядових пісень, діти засвоюють моральні поняття, ідеї та ідеали, виробляють власні переконання, ціннісні орієнтири. Рідна мова формує в них почуття прекрасного, робить естетичне чуття тоншим. Вона найповніше вбирає в себе особливості української ментальності, як форма вияву особистісної та національної свідомості є засобом самопізнання, саморозвитку і самореалізації людини. Культура в такому аспекті дослідження розглядається як простір кодів – вторинних знакових систем, у яких використовуються різні матеріальні і формальні засоби для позначення культурних сутностей, що формують світобачення людини. З-посеред інших особливим є вербальний код, який об'єктивує смисл культури, а також слугує для створення, передавання та збереження етнокультурних цінностей. Перспективи роботи полягають в осмисленні принципово важливих для подальших етнолінгвістичних досліджень проблем, серед яких: 1) систематизація прийомів жанрового моделювання дитячого

фольклору; 2) визначення етноконцептосфери дитячого фольклору; 3) обґрунтування дитячого фольклору як знакової етнокультурної системи.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Особливості найменувань українських страв і продуктів харчування у дитячому фольклорі (на прикладі колискових пісень та забавлянок) / Семантика мови і тексту: Матеріали ІХ Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. – С. 201–204.

2. Образно-символічний простір українських колискових пісень / Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Збірник наукових праць. Ч. II: Вип. 3 / Ред. кол.: В. В. Левицький, Л. І. Белєхова та інш. – Хмельницький: ХНУ, 2007. – С. 282–286.

3. Концептуально-мовне тло українських колискових пісень / Філологія. Суспільствознавство. Методика: Збірник наукових праць бакалаврів, студентів і магістрантів. – Умань: РВЦ «Софія», 2007. – С. 64–66.

4. Образ колиски в етносвідомості українців / Збірник наукових праць студентів Інституту філології та суспільствознавства. – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – С. 81–83.

5. Структурування народнопоетичної картини світу української колискової пісні / Актуальні проблеми лінгвістики і лінгводидактики: Збірник наукових праць студентів, магістрантів, викладачів. Вип. 3. – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – С. 59–61.

6. Етносимволіка змісту і форми української народної казки (на прикладі орнітологічної лексики) / Наукові записки. – Випуск 81 (2). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – С. 221–226.

7. Міфологічні витoki української народної чарівної казки / Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць. Вип. 4 / Ред. кол.: В. В. Левицький, В. В. Козловський та ін. – Хмельницький: ХНУ, 2009. – С. 236–240.

8. Вербальна символіка українських казок про тварин / Семантика мови і тексту: Матеріали Х Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ: Видавець Третяк І. Я., 2009. – С. 370–373.

9. Фольклорна конотація мовних одиниць у лінгвопоетиці київських неокласиків (на прикладі флороназв) / Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – Випуск 19. – Кам'янець-Подільський: П. П. Буйницький О. А., 2009. – С. 178–180.

10. Діалектні риси в дитячих фольклорних текстах (на матеріалі української народної казки) / Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. / МОНМС України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2011. – Вип. 12–13. с. 244–248.

11. Зоолексика як компонент творення мовної картини світу українців / Ономасіологія, мотивологія: сучасні парадигми дослідження: Матеріали Всеукраїнського науково-методичного Інтернет-семінару (24 – 25 березня 2011 року). – Умань, 2011. – С. 82–85.

12. Лінгводидактичні засади української дитячої колискової пісні / Актуальні проблеми прикладної лінгвістики: матеріали Міжнародної Інтернет-конференції (23 – 24 червня 2011 року). – Умань, 2011. – С. 91 – 94.

13. Колискова пісня як специфічний акт комунікації / Семантика мови і тексту: матеріали XI Міжнародної наукової конференції (26-28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 662–664.

14. Особливості моделювання етнокультурних знаків в українських дитячих обрядових піснях / Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – Вип. 40. – С. 114–118.

15. Етносимволіка українського дитячого календарно-обрядового фольклору / Українське мовознавство: Міжвідомчий науковий збірник. Випуск 43 / 1. – Харків: «Цифра Прінт», 2013. – С. 170–176.

16. Этнокультурный контекст украинского детского фольклора / Славянские народы и их культуры: традиция и современность: сб. научн. статей / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) и др.; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2013. – с. 289–291.

17. Изучение детского фольклора: лингвософские аспекты проблемы // Балтийский гуманитарный журнал. 2013. № 2 (3). С. 38–40.

Анотація

Черевченко В. В. Вербальні знаки етнокультури в українському дитячому фольклорі – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2015.

Матеріал українського дитячого фольклору ілюструє особливий підхід до сфери впливу на дитину посередництвом мовних засобів. У цьому контексті особлива увага звертається на такі важливі чинники виховання, як рідна мова, материнська мова, народні звичаї, пізнання довкілля. Слово при цьому стає основним інструментом виховання.

Входження дитини у духовний світ, традиційне життя та культуру народу починається через ліричні пісенні твори – *колискові пісні*. Спостереження над їх змістом, формою дозволяють помітити спільність колісанок із замовляннями, явищем, породженим особливостями світосприймання наших далеких предків. Серед них чимало назв на позначення помешкань, засобів виробництва, одягу, продуктів

харчування, прикрас тощо.

У системі дитячого фольклорного мовлення одне з чільних місць посідають календарно-обрядові пісні, які виконувалися переважно у періоди ритуальних дійств. Серед них *колядки, щедрівки, посівальні, водохресні пісні, веснянки, гайвки*, які належать до найдавніших фольклорних жанрів. Ці величальні пісні співалися на честь створення світу, на вшанування його вирішальних сил – Сонця, Місяця, зірок, води і символізували народження нового господарського року.

Ключові слова: дитячий фольклор, колискова пісня, календарна обрядовість, колядка, щедрівка.

Аннотація

Черевченко В. В. Вербальные знаки этнокультуры в украинском детском фольклоре – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2015.

Материал украинского детского фольклора иллюстрирует особый подход к сфере влияния на ребенка теми или иными языковыми средствами. В этом контексте особое внимание обращается на такие важные факторы воспитания, как родной язык, материнский язык, народные обычаи, познание привычной среды. Слово при этом становится основным инструментом в воспитании ребенка.

Вхождение малыша в духовный мир, повседневную жизнь и культуру народа начинается с исполнения матерью лирических песенных произведений – колыбельных песен. Наблюдения над их содержанием, формой позволяют отметить близость колыбельных с заговорами, явлением, порожденным особенностями мировосприятия наших далеких предков. Слова для обозначения конкретных предметов приобретают символическую окраску. Среди них немало названий для обозначения помещений, средств производства, одежды, продуктов питания, украшений.

В системе детского фольклора одно из ведущих мест занимают календарно-обрядовые песни, которые исполнялись в основном в периоды ритуальных действий. Среди них колядки, щедривки, посевальные, крещенские песни, веснянки, принадлежащие к древнейшим фольклорным жанрам. Эти хвалебные песни исполнялись в честь сотворения мира и его решающих сил – Солнца, Луны, звезд, воды и символизировали рождение нового хозяйственного года. Система жанров детского фольклора показывает, что доминирующей формой хозяйствования украинцев было земледелие. Это отразилось на особенностях характера украинского этноса и его концептуально-языковой картине мира, ведь жизнь земледельца характеризуется

признаками гражданственности, оседлости, тесным общением, порядком в образе жизни, привязанностью к месту жительства, к родному очагу, семейному быту, любовью к природе. Именно поэтому важное значение в народном сознании украинцев приобретает растительная образность, своеобразно маркирующая национальную культуру, определяя в ней традиционные реалии природной среды, в частности фитосимволы и дендрологические образы.

Таким образом, детский фольклор приобретает статус особого типа социокультурной коммуникации, обеспечивает воспроизведение и трансмиссию коллективной традиции. Особенность детского фольклора заключается в том, что он является первым этапом овладения ребенком концептуально-языковой картиной мира народа. Ее формирование осуществляется путем воздействия «взрослой» культуры при посредничестве родителей и постепенно других членов социума. Эта модель мира становится для младенца стержнем для формирования его собственной модели мироздания и одновременно определяет принадлежность ребенка к той или иной культурной общности.

Ключевые слова: детский фольклор, колыбельная песня, календарная обрядовость, колядка, щедривка.

Annotation

Cherevchenko V. Verbal Signs of Ethnic Culture in Ukrainian Children's Folklore – Manuscript.

Dissertation for the degree of a candidate of philology in speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. Taras Shevchenko Kyiv National University. – Kyiv, 2015.

Ukrainian children's folklore shows a specific approach to the sphere of influence on a child by language means. According to this a special attention is paid to such important factors as the first language, mother tongue, folk traditions, cognitive activity, when the word becomes an educational means.

Involving a child into the spiritual world begins with the help of lyrical songs – lullabies. Observation of their content and forms shows that lullabies have many common features with traditional chants, the phenomenon created by specific worldview of our ancestors, which means that words denoting objects acquire symbolic meaning. They include many names of dwellings, clothes, food, jewelry and others.

Calendar ritual songs occupy one of the most important places in the system of children's folklore. They include Christmas carols, epiphany songs, freckles, hayivky which belong to ancient folk genres. These songs are performed in honor of decisive forces – the sun, the moon, stars, water.

Keywords: children's folklore, lullaby, calendar songs, carols.